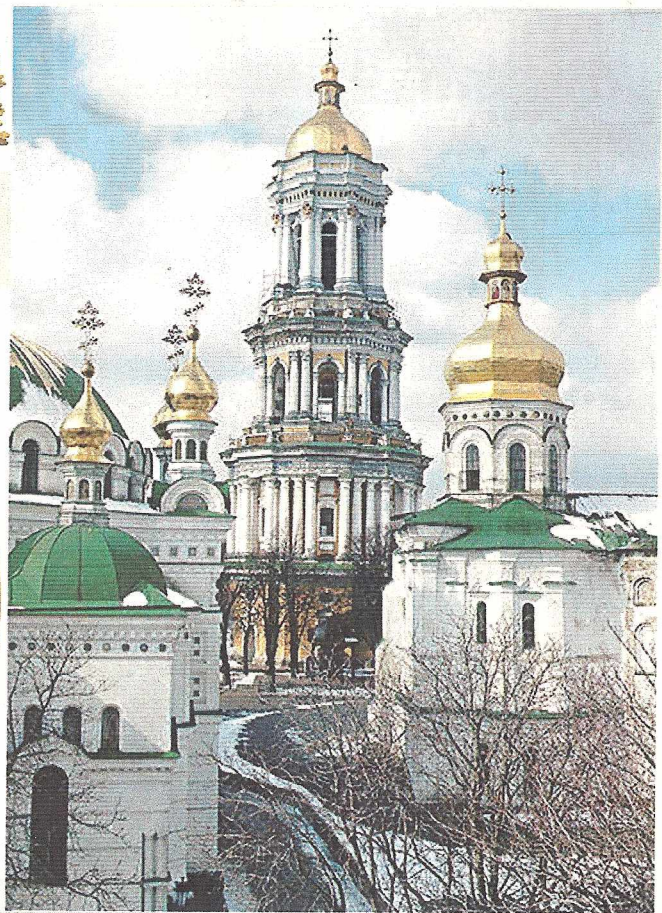

94(477)(082)
445

УКРАЇНА:
минуле і
сучасність

3. Історія міст і сіл Української РСР. Харківська область.- К., 1967.-С. 431. •
4. Костомаров Н. Исторические произведения: Автобиография.- К., 1989.-С. 448, 450.
5. Огієнко І. Українська культура.- С. 248.
6. Субтельний О. Україна. Історія.- К., 1991.-С.200-201.
7. Український історичний журнал.- 1991.- № 3.-С.102.

РОДИНА ТАРНОВСЬКИХ В ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОМУ КОНТЕКСТІ СВОЄЇ ЕПОХИ

Товстоляк Н.М.,

кафедра історії, Криворізької державний педагогічний університет

Довгі роки ХХ століття тема дворянства була не лише непопулярною для досліджень істориків, але й забороненою. Дворянство мало ярлик паразитуючого класу, класу пригноблених народу. Між тим дворянство було не лише привілейованим станом суспільства на протязі двох століть, але й дало нам унікальну культуру, сліди якої нащадки даремно намагаються по-варварськи знищити ось вже майже 9 десятиліть, забуваючи про те, що саме організований революційний рух розпочався за ініціативою дворянства: згадаємо, хто входив в таємні організації декабристів, кирило-мефодіївців, приймав участь в ліберально-демократичному русі, хто залишив нам революційні класичні праці.

За ХVІІІ століття дворянство було основним власником землі та привілейованим класом на Україні, визначаючи все, що відбувалося в усіх верствах українського суспільства, являючись безпосереднім учасником цих процесів, а іноді й винуватцем тих чи інших подій. Українське дворянство має корені, які заглиблюються у часи Київської Русі, Великого Литовського князівства, Речі Посполитої. Грамота імператриці Катерини ІІ від 1785 р. дала право представникам та нащадкам колишньої

малоросійської старшини записуватися в дворянські родовідні книги Росії.

Серед українських дворян особливо відома родина Тарновських. Прізвище Тарновських часто зустрічається в працях українських істориків та етнографів, в мемуарній літературі. За думкою відомого історика XIX ст. О. М. Лазаревського українські дворяни Тарновські – гілка графського польського роду Тарновських герба Леліва та Тарнави, який відноситься до початку XIX ст. [1,650].

Дворяни Тарновські на Україні ведуть свій рід від військового товариша Прилуцького полку Івана Ляшка-Тарновського, що отримав в 1685 р. універсал на володіння землею [2,175] та Григорія Тарновського. Серед української козацької старшини в XVIII ст., за даними професора Ю.Гаєцького, представників роду Тарновських було 2 полковники, 5 полкових старшин та сотників з Варви [3,33]. За даними В.Модзалевського, автора родоводу Тарновських, в XVIII ст. серед Тарновських було: 4 військових товариша, 5 бунчукових товаришів, 2 полковника, 4 сотника [4,175-189]. Таким чином, вже в XVIII ст. Тарновські грали помірну роль в житті українського суспільства.

Так, генеральний бунчужний Яків Тарновський в 1767 році був направлений депутатом від шляхетства Прилуцького полку в Комісію для створення проекту нового уложення; Гадяцький полковник Іван Тарновський відзначився у російсько-турецькій війні [5, 176-178]; Іван Григорович Тарновський, бунчуковий товариш Прилуцького полку брав участь у Полтавській битві, Сулацькому поході та ін. [6,186].

За свою службу більшість з них отримали гетьманські універсали на багаті земельні володіння на Полтавщині та Чернігівщині, де були землі їх полків.

На початок XIX ст. більшість представників роду дворян Тарновських, будучи крупними поміщиками, займали різні посади в органах повітового та губернського управління, в столичних міністерських структурах. За даними

В.Модзалевського, в XIX ст. серед представників роду Тарновських було 2 губернських предводителя дворянства, 5 губернських секретарів, 4 повітових предводителів дворянства. 5 повітових суддів [7,175-189].

Серед найвідоміших осіб XIX ст. були: меценат Г.С.Тарновський; юрист, суспільний діяч, член-експерт від Чернігівської губернії в Редакційній комісії з підготовки селянської реформи 1861 р. В.В.Тарновський (ст.); його син В.В.Тарновський (мол.), знаменитий меценат, суспільний діяч, збирач відомого музею українських старожитностей; вчені-медики брати І.М. та В.М.Тарновські, чия діяльність і дослідження мали європейську відомість; меценат Я.В.Тарновський ; полтавський масон В.В.Тарновський; О.П.Тарновський - керуючий канцелярією імператорського Міністерства двору та ін.

Усі Тарновські любили та поважали свою батьківщину—Україну. В 1812р. Володимир Тарновський (народ. бл. 1765р.), маршал дворянства Полтавського повіту разом з Іваном Котляревським та іншими патріотами брав активну участь у формуванні з 25 червня за рескриптом губернатора князя Лобанова-Ростовського козацьких частин старого українського зразка. У м.Горошині Хорольського повіту було сформовано 5-й козацький полк [8,135]. Володимир Тарновський, будучи вже літнім чоловіком, сам не міг приймати участь у військових діях, але керував збором коштів, організацією допомоги для боротьби проти наполеонівських військ.

В 1818 р. Володимир Тарновський займав посаду судді у 2 Департаменті Полтавського Генерального суду. У Полтаві знаходилась канцелярія малоросійського губернатора князя М.Г.Репніна, людини волелюбних поглядів. В цей час у Полтаві була заснована масонська ложа “Любов до істини”, яка відносилася до Петербурзької ложі “Астрея” (Астрея – богиня справедливості в стародавній міфології). Очоловав ложу “Любов до істини” керуючий канцелярією М.М.Новиков. Масонство було популярним після 1812р., його ідея всебічної

об'єднуючої усіх людей релігії, яка полягає в повинності кожної людини бути доброю та вірною обов'язку, бути людиною честі та совісті незалежно від віросповідання, знаходила живий відгук в душах людей, що бажали кращої долі для себе і своєї країни.

Керівником однієї з масонських лож Санкт-Петербурга був весільний міністр внутрішніх справ Віктор Павлович Кочубей. На Полтавщині у нього були родичі, один з яких С.М.Кочубей, Полтавський губернський предводитель дворянства, був заступним майстром полтавської ложі, доглядачем цієї ложі був Володимир Тарновський, Іван Котляревський займав посаду вітії [9,135].

Від ідеї всебічного братерства та рівності, які проповідували масони, до ідей революційної перебудови суспільства та держави був лише крок, і цей крок був В.Тарновським зроблений. З матеріалів допитів з приводу "Товариства Малоросійського" (січень 1826р.) ми дізнаємося, що метою цього товариства була незалежність України. М.І.Муравйов-Апостол на допиті показував: "Новиков...був першим, який говорив про Товариство Малоросійське"... "Новиков у Полтаві заснував ложу, що слугувала розплідником ідей таємного товариства. Він до неї приймав дворянство малоросійське, з числа якого найдібніших переводив до товариства, що звалось "Союз благоденства". Серед членів "Малоросійського товариства" Муравйов-Апостол називає й Володимира Тарновського [10,59-60]. Від арешту в 1826 р. його врятувало лише те, що він був тяжко хворий та його похилий вік. Самого М.М.Новикова вже не було в живих.

В 1818-1820 рр. в канцелярії Малоросійського військового губернатора в Полтаві служив й інший Тарновський-Григорій Степанович (бл. 1784-1853). Він також був близький до масонів. Проте революційних ідей не підтримував, йому прийшлися до душі ідеї масонства про любов до краси життя, влаштування земного Едема, заступництво вільним наукам та вільному мистецтву. Ці думки ніколи не покидали його. Не випадково свою найкращу садибу Качанівка він почав перетворювати у

зразковий у всіх відношеннях маєток: розкішний палац, пишний парк, добре налагоджене господарство, зрозуміло, за рахунок каторжної праці кріпосних. Він був бажаним гостем в усіх найкращих домах та родинях Санкт-Петербурга, мав там власний дім. Це давало йому великі можливості.

В 30-50 рр. XIX ст. Г.Тарновський постійно надавав матеріальну допомогу талановитій, але бідній молоді, учням Академії Мистецтв Василю Штернбергу, Тарасу Шевченко та іншим. В його чернігівську садибу Качанівка приїзжали, подовгу гостювали, створювали там свої творіння письменники, художники, музиканти. Завдяки Г.Тарновському талановитий пейзажист В.Штернберг (1818-1845) зміг написати свої найкращі картини українського циклу, а найголовніше— більшість їх була придбана Григорієм Тарновським. Тим самим Тарновський зберіг їх для нащадків. За допомогу Академії Мистецтв Г.С.Тарновському було надано звання “почесного общника Академії Мистецтв”.

В часи Г.Тарновського Качанівка стає крупним культурним центром України, де був розкішний панський дім, центром виробництва: в майстерні кріпосні вишивальниці бісером виготовляли рідкісної краси речі. Качанівка славилася своїми різьбярями по дереву. В цей час в Україні було два великих оркестра кріпосних музикантів—у Г.Тарновського в Качанівці та у його сусіда Галагана в Сокоринцях. Г. Тарновський одним з перших починає активно займатися підприємницькою діяльністю, в його садибах працювали фабрики та заводи, у тому числі цукровий завод у Парафіївці, один з перших в Україні.

Так, Г.Тарновському були властиві риси кріпосника, але були й інші Тарновські. В одному з українських музеїв зберігається рукопис “Воля на Ромодані”. Це повість у віршотворній формі, написана по дорозі в Москву та назад полтавським поміщиком Овксентієм Тарновським в 1854 р. під враженням подорожі по знаменитому своїми розбійниками та брудом Ромоданівському шляху. З великим гумором та

відвертим насміхом над панами О.Тарновський описує історію, як один з панів був змушений зі своїми родичами йти пішки після того, як втекли його слуги вночі, коли володар постійного двору розповів їм, що їх пан приховує царську грамоту, в якій усім кріпосним надається воля. Цей текст свідчить про те, що за багато років до реформи велися розмови про відміну кріпацтва.

Серед українських поміщиків, які відзначилися своїми українофільськими поглядами, були Г.П.Галаган та В.В.Тарновський (ст.), племінник Г.С.Тарновського та нащадок його величезного спадка. Сам Василь Тарновський вийшов з небагатої родини, його волелюбні погляди сформувалися у Ніжинській гімназії вищих наук князя Безбородько, де в середині 30-х років прогрімала на всю Росію “справа про ніжинське волеумство”. За освітою він був юристом, недовго викладав в Житомирі, після смерті батьків керував маєтками свого дядечка, Г.С.Тарновського. Це давало йому можливість займатися серйозними статистичними дослідженнями, вивченням побуту селян, економічними розробками, писати багато статей.

У В.Тарновського (ст.) у 40-ві рр. в Києві бували літературні вечори, які відвідували М.І.Костомаров, В.М.Білозерський та інші друзі й знайомі Тарновського, в тому числі й Т.Г.Шевченко (11,69). В документах слідства за справою Кирило-Мефодіївського товариства зберігається лист від 5 лютого 1856р. М.І.Гулака до О.В.Марковича, в якому є рядки: “У Василя Михайловича застала я опять Тарновского и опять имел счастье слушать превосходную его статью о крестьянстве в Малороссии, постепенный переход из вольного состояния в безусловное рабство, пережив патриархальные отношения помещиков и подданных и ужасающие картины современного изуверства - всё это изображено с такою верностью, согрето таким чувством, перемешано с взглядами столь светлыми, что и строгий критик останется в восхищении от этого очерка”(12,86). В примітках до сучасного видання матеріалів слідства зазначено, що мова йде про В.П.Тарновського, прилуцького

поміщика, але саме В.В.Тарновським (ст.) в 1842р. була написана стаття “Юридический быт Малороссии” для 11 тома “Юридических записок”. Можна лише припустити, що від арешту за справою Кирило-Мифодіївського товариства його врятувало те, що з М.В.Юзефовичем він вчився в університеті та був одружений з його рідною сестрою - Л.В.Юзефович.

Ще на початку 60-х рр., “як сусід по мастку”, В.Тарновський (ст.) звернувся з проектом відміни кріпосного права до крупної полтавської поміщиці, великої княгині Олени Павлівни, яка була відома своїми енциклопедичними знаннями та прибічницею державних перетворень (13,23). Ця записка, як і інші, сприяла тому, що розпочалася підготовка селянської реформи. Від українських поміщиків найдіяльнішу участь приймали Г.П.Галаган та В.В.Тарновський (ст.). Вони готували текст основного документа, були присутні на засіданнях Редакційної комісії. Після 19 лютого 1861 року В.В.Тарновського призначено незмінним членом Полтавської губернської земської управи, але у 1866 р. він раптово помер.

Рідний брат В.Тарновського (ст.), Яків Тарновський (1825-1910), в молодості служив офіцером на півдні Росії, де й одружився з донькою засланого польського революціонера. З 1861р. Я.Тарновський активно приймав участь в проведенні реформ 60-х років XIX ст., був мировим посередником, а потім предводителем дворянства Канівського і Таращанського повітів. Він прожив довге життя, майже 50 років займався найактивнішою суспільною діяльністю: член Ради колегії Павла Галагана, член-засновник Київського приватного комерційного банку, голова і засновник товариства взаємного кредиту і взаємного страхування від вогню, голова товариства Юзефовсько-Миколаївського цукрового заводу, член Селянського присутствія, почесний мировий суддя (14,189). Яків Тарновський витрачав величезні кошти на благодійність, але був скромною людиною.

Якщо покоління Тарновських першої половини XIX ст. брали участь в діяльності різних таємних революційних та

суспільних організацій, то діяльність більшості Тарновських в другій половині XIX ст. пов'язана з активною просвітницькою та меценатською діяльністю. Найбільш відомим українофілом, меценатом та суспільним діячем справедливо вважають В.В.Тарнавського (мол.) (1837-1899).

Майже за 50 років свого життя він зібрав найкрупніший в Європі музей української старовини (понад 7 тис. одиниць) (15), в якому були надзвичайно цінна колекція пам'яток культури слов'ян, предмети українського побуту, речі козацької доби, зброя, картинна галерея, зібрання унікальних документів і книг. Але гордістю В. Тарновського (мол.) була його Шевченківська колекція. Треба визначити, що завдяки В.Тарновському (мол.) ми маємо зараз особисті речі та іншу культурну спадщину, яка пов'язана з ім'ям Т.Шевченка. Одним з перших в Україні він почав добиватися зняття заборони з імені Т. Шевченка. В.Тарновський (мол.) особисто виконав барельєф поета та вибрав для пам'ятника слова Шевченко:

Свою Україну любіть,
Любіть її... Во время люте,
В останню тяжкую минуту
За неї господа моліть. (16, 268).

За ці рядки вперше в історії України був заарештований могильний хрест. Лише у липні 1884 р. вдалося вирвати пам'ятник з-під арешту, величезний чавунний хрест (3,8т) був встановлений (17,269). В. Тарновський (мол.) брав участь в діяльності української "Просвіти", українських громад, редакції "Киевской старины", багатьох наукових товариств, матеріально допомагав розвитку науки та культури. Громадянським подвигом можна назвати його прагнення передати свій музей державі. Українські чиновники, побоюючись, що їм дорікатимуть в українофільстві, боялися прийняти музей, але він своїм заповітом змусив їх це зробити. Це було вже наприкінці XIX ст. Разом з Тарновським відійшла в минуле ціла епоха дворянства. В XX ст. доля завела Тарновських у різні країни. В Києві в першій половині XIX ст. жив племінник

колекціонера - М.В.Тарновський. Він першим намагався скласти історію своєї родини. Йому належить стаття "Качанівка" в №40/41 журналу "Столиця и усадьба" за 1915р. Його спогади-наукові дослідження були вперше надруковані в культурологічному альманасі "Хроніка-2000" №16 за 1996 р.

Зараз нащадки Тарновських, продовжуючи кращі традиції своєї родини (18,5), створили міжнародний благодійний фонд, метою якого є відтворення культурного центру "Качанівка",

Література:

1. Энциклопедический словарь. Брокгауз и Эфрон.-СПб.-1901.-Т.32А.-С.650.
2. Модзалевский В. Тарновські //Хроніка-2000.-К.,1996.-№16.-С.175.
3. Гасцький Ю. Походження старшинських родів в Гетьманщині//Українська культура.-К.,1995.- №4.-С.33.
4. Модзалевський В. Тарновські.- С.175-189.
5. Там само.- С.176-178.
6. Там само.- С.186.
7. Там само.- С.175-189.
8. Лагода В. Невідомий Іван Котляревський //Вітчизна.-1994.- №9 .-10.- С.135.
9. Там само.- С.135.
10. Руднев С. Іван Котляревський: знане й незнане//Слово і час.- 1997. -№1. -С.59-60.
11. Тарас Григорьевич Шевченко по воспоминаниям разных лиц//Киевская старина.-1882.-Октябрь.-С.69.
12. Кирило-Мефодіївське товариство.-К.,1990.-Т.3.-С.86.
13. Литвак Б.Г. Переворот 1861 года в России: почему не реализовалась реформаторская альтернатива .- М.,1991.-С.23.
14. Тарновський М. Тарас Шевченко і Яків Тарновський//Хроніка-2000 .- №19-20. - С.189.
15. Див.: Каталог українських древностей коллекции В.В.Тарновського. - К.,1898.

16. Тарахан-Берега З. Тарасова світлиця//В сім'ї вольній, новій.- К.,1985. - Вип.2. - С.268.
17. Там само. - С.269.
18. Міжнародне товариство "Друзі Качанівки"//Пам'ятки України. - 2000. - №1. -С.5.

ПРОБЛЕМА РАНЬОЇ ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ В ОСВІТНІХ СИСТЕМАХ УСРР І РСФРР /1920-30-ТІ РОКИ/

Чирва О.Ч., Чирва Ю.І.

Криворізький державний педагогічний університет

В сучасній Україні активно ведуться пошуки такої моделі освіти, яка б максимально враховувала як тенденцію до зростання загальноосвітнього рівня, так і можливості держави задовольнити нагальні потреби школи. За таких умов цілком логічним видається звернення до досвіду минулого. На особливу увагу, на нашу думку, заслуговує період 1917-1932 рр., коли внаслідок ряду обставин керівники освіти України були відносно вільними у виборі шляхів розвитку національної школи.

Система народної освіти, що склалася в УСРР на початку 20-х років, в радянській історіографії отримала вкрай негативну оцінку. Характерно, що навіть частиною сучасних українських дослідників зазначений період трактується як час невдалих за своєю суттю спроб реформування школи (1, 53-62). Лише порівняно недавно в історико-педагогічній літературі знайшла теоретичне обґрунтування інша, більш лояльна щодо позиції українського Наркомосу точка зору (2, 3-14). Її характеризують бажання зрозуміти, а не виправдати НКО УСРР, висвітлити позитивний досвід шкільного будівництва в Україні, а не акцентувати увагу на його помилках та прорахунках.